

XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî'nin Manzum Hac Mektupları

Verse Pilgrimage Letters of Bâkî, One of the 18th Century Poets

Mehmet Öztürk

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Bingöl, Türkiye

Assist. Prof. Dr., Bingöl University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Turkish Islamic Literature, Bingöl / Turkey

mozturk@bingol.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0003-1306-126X>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1645057

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 22.02.2025

Accepted / Kabul Tarihi: 29.05.2025

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2025

Cite as / Atıf: Öztürk, Mehmet. "XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî'nin Manzum Hac Mektupları". *İstem* 45 (2025), 141-164. <https://doi.org/10.31591/istem.1645057>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Bâkî'nin Manzum Hac Mektupları

Öz

Bu çalışma, XVIII. yüzyılda yaşamış, Bâkî mahlasını kullanan ve kimliği henüz tespit edilememiş bir şaire ait manzum hac mektuplarını ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, Bâkî'nin söz konusu manzum mektuplarının metin neşrini gerçekleştirmektir. Bununla birlikte mezkûr mektupların muhteva analizi de muhtasaran yapılmıştır. Kapsamlı bir literatür taraması ve biyografik-bibliyografik kaynak incelemesi yapılmasına rağmen, şairin kimliği hakkında herhangi bir kayda rastlanmamış, bu sebeple şairin hayatına dair çıkarımlar mektupların içerik analizine dayandırılmıştır. Bâkî'nin toplam altı manzum mektubundan ilk beşi bent esasına dayalı nazım şekilleriyle, sonuncusu ise kaside nazım şekliyle kaleme alınmış olup, mektupların hacmi göz önünde bulundurularak çalışmada ilk iki mektup ile son mektup transkribe edilmiştir. Şair Bâkî'nin bu mektupları, XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda hac ibadetinin algılanışını, deneyimlenişini, kutsal mekânların tasvirlerini, yolculuk esnasındaki gözlem ve deneyimleri, dönemin ulaşım ve konaklama şartlarını, sosyal ilişkiler ve kültürel etkileşimleri yansıtmaları bakımından değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Mektupların şekil ve içerik bakımından dönemin edebi geleneklerini yansıtmaları, hac yolculuğunun fiziki ve manevi boyutlarını ele alması, ayrıca dönemin sosyo-kültürel yapısına dair sunduğu ipuçları, bu mektupları XVIII. yüzyıl Osmanlı kültür ve edebiyat tarihi araştırmaları için önemli bir kaynak hâline getirmektedir. Mektuplarda yer alan tasvirler, dönemin mimari yapıları, şehir hayatı, ticaret yolları ve kervan güzergâhları hakkında da değerli bilgiler içermekte, bu yönüyle mezkûr mektuplar, sosyal tarih araştırmaları için de önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Araştırmalar neticesinde, bu mektupların derlenip bir araya getirildiği tek bir nüshaya ulaşılmıştır. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda kayıtlı olan bu eser, yazma eser kütüphanelerinde yapılan kapsamlı taramalar sonucunda tespit edilebilen tek nüshadır. Bu sebeple, mektupların metin neşri söz konusu nüsha üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın neticesinde, hem dönemin manzum mektup külliyyatına yeni örnekler kazandırılacak hem de klasik Türk edebiyatı tarihinde daha önce bilinmeyen bir şair tanıtılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Manzum Mektup, Bâkî, XVIII. yüzyıl, Hac.

Verse Pilgrimage Letters of Bâkî, One of the 18th Century Poets

Abstract

This study examines the verse pilgrimage letters of a poet who lived in the 18th century, used the pen name Bâkî, and whose identity has not yet been determined. The main purpose of the study is to publish these verse letters of Bâkî. Additionally, a brief content analysis of these letters has been conducted. Despite extensive literature review and examination of biographical-bibliographical sources, no records about the poet's identity have been found; therefore, inferences about the poet's life are based on the content analysis of the letters. Of Bâkî's six verse letters in total, the first five were written in stanza-based verse forms, while the last one was composed in the form of kaside. Considering the volume of the letters, the first two letters and the last letter have been transcribed in this study. These letters by Bâkî serve as valuable sources as they reflect the perception and experience of pilgrimage in 18th century Ottoman society, descriptions of holy places, observations and experiences during the journey, transportation and accommodation conditions of the period, and social relations and cultural interactions. The letters' reflection of the period's literary traditions in terms of form and content, their treatment of both physical and spiritual dimensions of the pilgrimage journey, and the clues they provide about the socio-cultural structure of the period make this study an important resource for 18th century Ottoman cultural and literary history research. The descriptions in the letters also contain valuable information about the architectural structures, urban life, trade routes, and caravan routes of the period, making these letters an important source for social history research as well. As a result of the research, a single copy has been found where these letters were compiled. This work, registered in the İ.B.B. Atatürk Library, is the only copy that could be identified after comprehensive searches in manuscript libraries. Therefore, the text publication of the letters was carried out based on this single copy. As a result of this study, new examples will be added to the corpus of verse letters of the period, and a previously

unknown poet in the history of classical Turkish literature will be introduced.

Keywords: *Turkish Islamic Literature, Verse Letter, Bâkî, 18th century, Hajj.*

Giriş

Arapça kökenli bir kelime olan mektup kelimesi, yazmak anlamına gelen ketebe (كتب) fiilinden türetilmiş olup yazılmış şey anlamına gelmektedir.¹ Bu terim, Osmanlı Türkçesinde de bu şekilde kullanılmış ve günümüz Türkçesine bu hâliyle geçmiştir. Arap dilinde, mektup kavramı için en yaygın kullanılan terim risâledir. Bununla birlikte, aynı anlama gelen veya benzer içeriği ifade eden başka kelimeler de mevcuttur. Bunlar arasında kitâb, ahd, vasiyye, sahîfe, kelime, makâle, lisân, me'lûke, elûk ve meyâmîr gibi terimler bulunmaktadır.² Fars edebiyatında sultaniyyât ve ihvaniyyât şeklinde iki ana kategoride ele alınan mektuplar için ise nâme, risâle, mektûb, kâğıd, nüvişte, ruk'a, peyâm, kitâbet, kırtâs, ta'lîka gibi terimler kullanılmaktadır.³

İslam öncesi Türkler, yazdıkları mektuplara bitig veya biti demekteydiler. İslamlaşma süreciyle birlikte Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle birlikte bu yazın türü de onlardan etkilenmiştir. Ahmed-i Dâî'nin *Teressül* adlı eseri de bu minvalde düşünülebilir. Dâî, her ne kadar bu eserinde mektup için biti⁴ tabirini kullansa da eserini Arapça bir ifade olan *Teressül* ismiyle zikretmiştir. Arap ve Fars edebiyatı tesirine giren Türk edebiyatında mektup için XV. yüzyıldan itibaren biti yerine Arapça ve Farsça terimlerin kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu minvalde mektup için, nâme ve mektup başta olmak üzere risâle, kâğıd, nüvişte, ruk'a, peyâm, ta'lîka, nemîka, menşur, varaka, arz-ı hâl gibi kelimeler kullanılmıştır. Bütün bu ifadeler temelde yazılan şey anlamında olmakla birlikte her birinin hususi kullanımını da bulunmaktadır.⁵ Mektup kelimesi köken itibarıyla Arapça olsa dahi Arapçada Türkçedeki gibi yaygın anlamıyla kullanılmaması, mektup kelimesinin Türkçeye mal olduğunun göstergesi olarak düşünülmüştür.⁶ Çalışma konumuz olan Bâkî'nin manzum mektupları da karşılıklı mektuplaşma anlamına gelen mükâtebât kelimesi ile zikredilmektedir: "*İstanbul'dan Şâm-ı cennet-meşâma ve Mekke-i Mükerreme'ye irsâl eylediğimiz mükâtebâtın şüretleridir*" Ayrıca her manzumenin başlığında muhakkak mektûb ifadesi bulunmaktadır: "*Mektûb-ı evveldir ki Şâm-ı Şerîfe irsâl olundu.*"

¹ Şemseddin Sami "Mektup", *Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Fazılhak Nergiz-Aziz Ençakar, (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2012), 1418.

² İsmail Durmuş, "Mektup (Arap Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004) 29/16; Nebi Bozkurt, "Mektup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/14.

³ Rıza Kurtuluş, "Mektup (Fars Edebiyatı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/16; *Lugat-nâme-i Dihhudâ*, "نامه" (Erişim 9 Ağustos 2024).

⁴ Halil İbrahim Haksever, "Ahmed-i Dâî'nin Teressülü" *Turkish Studies*, 6/1 (2011), 1268-69.

⁵ Orhan Şaik Gökyay, "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili*, (1974) 20; Ömer Çakır, *Türk Edebiyatında Mektup*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, Doktora Tezi), 63-64.

⁶ Çakır, *Türk Edebiyatında Mektup*, 7.

Mektuplar ilm-i inşânın alt kolu olarak ele alınmaktadır. Edebiyatımızda örnek alınmaya değer görülen mektuplar, münşeât türü eserlerde toplanmıştır. Türkçe inşâ kitaplarının tarihsel gelişimi incelendiğinde, bilinen en eski örneklerin XV. ve XVI. yüzyıllarda kaleme alındığı görülecektir. Bu eserlerin ilki Ahmed-i Dâî'nin *Teressül* adlı eseridir. Bunun dışında bu dönemlerin önemli inşâ eserleri; Yahyâ el-Kâtib'in *Menâhicü'l-inşâ*, Hüsamzâde Mustafa Efendi'nin *Mecmûa-yı İnşâ* ve Mehmed b. Edhem'in *Gülşen-i İnşâ* adlı eserleri ile XVI. yüzyıl şairlerinden Mesîhî'nin kaleme aldığı *Gül-i Sad-berg*'i şeklinde sıralanabilir.⁷

Divan edebiyatı, zengin bir mektup geleneğine sahiptir. Bu gelenek, hem mensur ve manzum şeklinde biçimsel çeşitlilik hem de içerik ve tür zenginliği bakımından dikkat çekicidir. Genellikle hususi yazışmaları ihtiva eden mektuplar, içeriklerine göre tasnif edilmiştir: Şefkat-nâme (sevgi mektupları), şevk-nâme (özlem mektupları), tehniyet-nâme (tebrik mektupları), iyâdet-nâme (hal hatır sorma mektupları), davet-nâme (davetiyeler), talep-nâme (istek mektupları), ilam-nâme (bilgilendirme mektupları), şikâyet-nâme (şikâyet mektupları), ser-nâme (giriş mektupları), cevap-nâme (cevap mektupları), irsâl-nâme (gönderme mektupları), şükür-nâme (teşekkür mektupları).⁸

Divan edebiyatında manzum mektuplar, uzun mesnevilerin bir parçası olarak veya müstakil nazım şekilleriyle oluşturulan bağımsız şiirler şeklinde iki ana formda karşımıza çıkmaktadır.⁹ Çalışma konumuz olan Bâkî'nin manzum mektupları ise bütünüyle özel mektup niteliğindedir. Bâkî, bu mektupları hac farızasını eda eden Yedikule debbağ (deri işleyen) kâtibi olan oğlu Abdullah'a göndermiştir. Şairin söz konusu mektupları, muhammes, müsabba', muaşşer ve kaside nazım şekilleri ile yazılmıştır.

1. Bâkî'nin Hayatı ve Şairliği

Elimizde mektuplarından başka herhangi bir eseri bulunmayan şair Bâkî'nin kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Oğluna gönderdiği mektuplarından onun 18. yüzyıl şairlerinden olduğu ve Bâkî mahlasını kullandığı bilgisine rastlamaktayız. Bunların haricinde mektupları yazdığı oğlu Abdullah'ın mesleğinden veya ona selamlarını iletteği zevattan yola çıkarak kendisi hakkında malumat elde etmeye çalışsak da kesin bir netice elde edemedik.

Bâkî'nin mektupları bir araya getirme nedeninden bahsettiği kısımda verdiği 1146 tarihinden ve ikinci mektubu yazdığı 1147 tarihinden hareketle onun 18. yüzyıl şairlerinden olduğunu anlamaktayız. 1146 yılında hac yolculuğuna çı-

⁷ Mustafa İsmet Uzun, "İnşâ (Türk Edebiyatı)", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000) 22/339.

⁸ Detaylı bilgi bk. İ. Çetin Derdiyok, "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği", *Osmanlı Kültür ve Sanat*, 9/ 735-740; Çakır, *Türk Edebiyatında Mektup*, 106-141.

⁹ Emine Eroğlu, *Türk Edebiyatında Özel Mektuplar Bibliyografyası*, (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000) 5-8.

kan Yedikule debbâğan kâtibi olan oğlu Abdullah'ın bu yolculuğu yapabilecek yaşta olması düşünüldüğünde Bâkî'nin 17. yüzyılın son çeyreğinde dünyaya geldiği söylenebilir. Şairin birinci mektubunda babasının isminin Hacı Mustafa Efendi olduğunu öğrenmekteyiz:

İmâm el-Hacı Muştâfâ Efendi kim büyük peder

Anıñ oğlu Muhammed kim evinde var ise söyler

Kaynaklarda 18. yüzyıl Osmanlı edebiyatında Bâkî mahlasını kullanan birkaç şair bulunmaktadır.¹⁰ Ancak, mevcut kaynaklar incelendiğinde bu dönemde manzum mektup yazan Bâkî mahlaslı herhangi bir şaire rastlanmamaktadır. Bu durum, söz konusu şairin ya kaynaklarda adı geçmeyen yeni bir Bâkî olabileceğini ya da bilinen Bâkî'lerden birinin henüz keşfedilmemiş bir yönünü temsil edebileceğini düşündürmektedir.

Onun şairliğini değerlendirebileceğimiz yegâne şiirleri bahsi geçen manzum mektuplarıdır. Bu mektuplar incelendiğinde onun orta hâlli bir şair olduğu söylenebilir. Bâkî'nin şiirlerinde çok fazla aruz kusuru olmakla birlikte vezni bozuk mısralar da bulunmaktadır. Bu durumu Bâkî şiirinde şu şekilde dile getirmektedir:

Perişân sözlerimden bil benim hal-i perişanım

Kimi mevzûn kimi değil kimin de kıl kabûl cânım

2. Mektupların Tertip Edilmesi

Bâkî'nin verdiği ön söz mahiyeti taşıyan bilgilerden onun bu mektupları bir araya toplamasının nedenleri şunlardır:

Mektupların kaybolup zayı olmasını önlemek; “İstanbul’dan Şâm-ı cennet-meşâma ve Mekke-i Mükerrerme’ye irsâl eylediğimiz mükâtebâtın şüretleridir ki zâyi’ olmasuñ içün işbu varak-ı pârelere taḥrîr ve inşâ olundu”.

Bazı dostlarının bu mektupları beğenmesi; “Ba’zı aḥbâbın şab’-ı şeriflerine hoş ve dil-keş olduğuna binâen taḥrîrini iltimâs eyledükleri ecilden mücellled olmak içün bu minvâl üzre ketb ü imlâ olundu.”

3. Mektupların Analizi

Bâkî'nin manzum mektupları üzerine yapılan bu incelemede, şairin toplam altı adet mektubundan üçü analiz için seçilmiştir. Çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurularak, ilk iki mektup ve sonuncu mektup incelemeye dâhil edilmiştir. Bu seçim, mektupların içerik ve biçim açısından çeşitliliğini yansıtmak amacıyla yapılmıştır. İlk mektup, geleneksel selam ve hatır sorma amacı taşıyan diğer mektupları (üçüncü ve dördüncü mektuplar) temsilen seçilmiştir. İkinci mektup, diğer mektuplardan farklı olarak hac farızasını ele alması ve dinî bir meseleyi

¹⁰ Mirzâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü’s-şu’arâ*, nşr. Adnan İnce, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004) 235; Hüseyin Râmiz, *Âdâb-ı Zuraḫâ*, nşr. Sadık Erdem, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994), 33-34; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, nşr. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001), 57-58.

detaylı incelemesi bakımından önem arz etmektedir. Son olarak incelenen altıncı mektup ise, kaside nazım şekliyle yazılmış olması ve dönüş yolculuğu sırasında kaleme alınması nedeniyle hem içerik hem de yapı bakımından diğerlerinden farklılık göstermektedir. Bu seçki, Bâkî'nin manzum mektuplarındaki tematik ve biçimsel çeşitliliği ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu mektuplar; Bâkî'nin yazım tarzını, dinî konulara yaklaşımını ve oğluyla olan ilişkisini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

3.1. Birinci Mektup: Bu mektup bend esasına dayalı nazım şekillerinden muhammes nazım şekliyle kaleme alınmıştır. 30 bentten oluşan şiir, aruzun mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün kalıbı ile yazılmıştır. İhvanîyyat türü mektuplardan olan bu şiirde Arapça-Farsça kelimeler olmakla beraber genel anlamda anlaşılır ifadeler tercih edilmiştir. Dönemin aile ilişkileri ve sosyal yapısı hakkında ipuçlarının verildiği bu mektupta samimi ve duygusal bir ton hâkimdir. Bu manzum mektup, Bâkî'nin hem şairliğini hem de bir baba olarak duygularını yansıtmaları açısından önemlidir. Aynı zamanda, hac yolculuğunun zorluklarına değinmesi, Osmanlı toplumundaki çeşitli meslekler ve ünavanlardan bahsetmesi, aile ve sosyal çevre haberleri ve dönemin yaşam şartları gibi 18. yüzyıl Osmanlı toplumu hakkında değerli bilgiler sunmaktadır.

Bâkî bu mektuba oğlu Abdullah'ın hâlini hatırlamayı sorarak başlamıştır. Şiirin ilk on bendi bu minvaldedir. Şair burada oğlu Abdullah'a dua ettikten sonra, mektubun üçüncü bendinde önemli bir istekte bulunmuştur. Kâbe'nin ilk görüldüğü anda edilen duaların kabul olunacağına dair yaygın inanca atıfta bulunarak, oğlundan Mekke'ye vardığında kendileri için dua etmesini rica etmiştir:

*Kaçan Baṭṭā'yı gördükde diyesin ey peder-cânı
İlâhî mağfiret kıl vâlideynime kerem-kânı
Kamu 'afv eyleyüb cürmün bağışla eyle ğufrânı
Ḥabîbîn ḥürmetine bula cennet ile rıẓvânı
Daḥî âbâ vü ecdâdım vü üstadım cemâ'atle*

Şiirin yedinci bendinde 18. yüzyıl¹¹ Osmanlı hac güzergâhının önemli duraklarından biri olan Eskişehir'in coğrafi ve iklim şartlarının değinen şair, bu çetin yolculuğun Allah katında karşılıksız kalmayacağını belirtmektedir. Baba olarak oğlunun çektiği sıkıntılardan duyduğu üzüntüyü dile getiren şair, son mısra-da ise teselli edici bir üslupla, geçmişteki zorlukların zamanla unutulacağını ifade etmektedir.

Kırâ'at eyledim gördüm yazılmış Eskişehrden

¹¹ 18. Yüzyıl hac güzergâhı hakkında bk. A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", Osmanlı Araştırmaları 20/20, (Aralık,2000).

*Batağ ile kış u karın ki sen de gördün dehrden
Anıñ ecriñ Hüdâ eyler tehî şanma bu kahrden
Seniñ çekdüğüñ âlâmı bilüb öldüm bu fikrden
Geçen unudulur gider kalur şanma melâletle*

Şiirin dokuzuncu bendinde bir annenin kaygısı ve oğluna olan şefkatini resmederek okuyucuya duygusal bir deneyim yaşatmaktadır:

*Tefahhüş eyler isen vâliden ahevâliñi bil kim
Gözi yaşı revân olub aķar durmaz anı sil kim
Oğul ây vây deyü feryâd ider güşuña koyğıl kim
Selâmetle sa'âdetle olâ maķşûda vâsıl kim
'Aceb dünya gözi ile görem anı ıarâvetle*

Şiirin on birinci bendinde İstanbul'un kışını tasvîr eden Bâkî, şehrin çok soğuk olduğunu ve daha önce böyle bir kış mevsimini görmediğini yazmaktadır:

*Eger İstânbül'ün kışın şorar iseñ ne mümkindir
Beyân itmek 'ayân itmek dimek olsa da lâkindir
Muħarrik kimse kalmamış ki herkes evde sâkindir
Ne gördüm ne işitdim böyle kış ü bu yavuz gündür
Yağar eğer ıonar buzlar bu kış ü bu kıyâmetle*

Daha sonra sırasıyla küçük kardeşi Muhammed'in ona selamını iletmiş; sırasıyla isim vermeden büyük ve küçük kız kardeşi, çocukları Said ve Havva ile eşleri Gülbûy ve Meryem'in ona selam gönderdiklerini yazmıştır. Aile efradının selamlarını ilettikten sonra yakın çevresinin selamlarını ileten şair, selam söyleyenlerin hepsinin ismini yazamayacağını belirtmekte; ancak akrabadan yakın olanların isimlerini özellikle erkek akrabaların isimlerini zikretmektedir:

*Seni bilüb su'âl iden ki cümle dostlarıñ kim var
Tecessüs eyleyüb her günde şıhğât haberin arar
Du'âlarla şenâlar eylemekde cümlesi her bâr
Emânet eylediler ben de mektûbta didim ey yâr
Ki kâdir olduğumca eyledim tahrîr kitâbetle*

Bu mektupta isimleri zikredilen diğer şahıslar şunlardır: Büyük babası el-Hac Mustafa Efendi, onun oğlu Muhammed, eniştesi Salih, onun kardeşi Süleyman, babaları Hacı Halîl, esnaftan Hacı Musa Efendi, oğlu Molla Lütfullah Efendi, Bâkî'nin manevi oğlum dediği Mustafa ve onun kardeşi Hacı Ali. Son bendlerde büyük annesi ve Tutrakan Paşa adında birinin vefat haberlerini yazdıktan sonra oğluna dua ederek mektubunu bitirir.

3.2. İkinci Mektup: Bu mektup da birinci mektup gibi Şam cihetine gönderilmiştir. Muhammes nazım şekliyle yazılan bu manzum mektup, aruzun mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün kalıbı ile telif edilmiştir. 31 bentten müteşekkil olan bu mektup, birinci mektup gibi ihvaniyyat türünde yazılmış bir mektuptur. Hac güzergâhı hakkında

bilgi verilen bu şiirde hususen bazı mekân isimlerini okumak metni biraz güç hale getirmektedir.

Şair bu şiirin ilk iki bendinde oğlunun sağlığı hakkında temennilerini dile getirmektedir. 3-15 bendleri arasında ise hac farizasını detaylı işlemektedir. Oğluna hacını nasıl eda etmesi gerektiği hakkında bilgiler veren Bâkî, yer yer nasihatlerde de bulunmaktadır. Bu mektup, Bâkî'nin şairliğinin yanı sıra dinî bilgisini de göstermektedir:

*Kaçan kim vakfeler itmâm ola meş'ar harâma gel
Kılub aḥşam ile yatsu namâzın ihtimâma gel
Cimârı daḥi cem' eyle kuşûr koma tamâma gel
Turub şubḥ ile vakfede du'âlarla emâma gel
Dönüb andan Minâ'ya gel ki kurbân kes tamâm olsun*

Bu şiirde ana tema hac ibadeti ve yolculuğu olduğundan öğretici ve yönlendirici bir anlatım izlenmiştir. Yine Arapça ve Farça ifadeler yoğun olarak bulunmakta ancak ifadeler anlaşılırdır. Dua ve temennilerin sık sık tekrarlandığı bu mektupta, birinci mektup gibi samimi ve içten bir anlatım söz konusudur:

*Dil ü cândan idüb ârzü dem-â-dem sevgiliñ olan
Ki şâḥib ḥanedânıñdır göñül ârâmı cân bulan
Aḡam 'ömrüm efendim sevdiğim cânım benim kalan
Murâdım ḡayrı yok devletlu sulṭânımdır hemân
Gülüb gül gibi gel açıl saña kim ihtîşâm olsun*

Mezkûr mektupta geçen mekân isimleri şunlardır: Bathâ, Şâm, Cuḡayman, Mekke, Yesrib, Muallâ, Bâbüs-selâm, Safâ, Merve, Arafat, Minâ, Mescid-i İbrahim ve Müzdelife. Bu kutsal yerlerin şiirde sırayla zikredilmesi, hac yolculuğunun rotasını ve aşamalarını göstermesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Haccın edası hakkındaki ifadelerinden sonra şair, aile efradı ve tanıdıklarının selamlarını oğlu Abdullah'a iletmektedir. Burada da özellikle erkeklerin isimleri zikredildiği görülmektedir. Birinci mektupta ismi geçmeyen şahıslar; Mûsâ Efendi, onun oğlu Lütfullah Efendi ve Bâkî'nin kayını 'Abdi Hacı Aḡa'dır.

Bâkî, mektubunu dua ve temennilerle sonlandırırken, oğlu Abdullah'tan mektubuna nazire şeklinde bir cevap kaleme almasını talep etmektedir.

*Buña Bâkî demek saña olasın bâkî dimekdir
Kişiye lâzım olan oḡlu imiş bâkî emekdir
Bunuñ târîhini mâh-ı Muḥarrem oldı bilmekdir
Bu biñ yüz kırk yedi yılda yazıldı ḡayli emekdir
Nazîren dilerim senden saña teklîf-i ḡâm olsun*

Bu ifadeler, Abdullah'ın da babasına mektuplar yazdığına işaret etmekle birlikte, söz konusu yazışmalara dair somut bir belgeye veya bilgiye ulaşılamamıştır. Mektubun bu bendinde, eserin 1147 / 1734 yılının Muharrem ayında yazıldığını belirten bir tarih yer almaktadır. Bu tarih kaydı, mektubun yazılış zamanını kesin olarak tespit etmemize olanak sağlamaktadır.

3.3. Üçüncü Mektup: Bâkî'nin yazma nüshadaki altıncı ve son mektubudur. Bu mektup önceki mektuplardan farklı olarak beyit esasına dayalı nazım şekillerinden kaside nazım şeklinde kaleme alınmıştır. Aruzun mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün kalıbı ile yazılan bu kaside 20 beyittir. Yazma nüshanın maruz kaldığı aşınmalar ve mürekkep dağılmasından ötürü bazı kelimeler okunamamıştır.

Söz konusu mektup, Abdullah Efendi'nin hac vazifesini ifa edip dönüşü ve silesiyle kaleme alınmıştır. Kasidenin muhtevası, 18. yüzyıl Osmanlı toplumunda hac dönüşü gelenekleri ve aile ilişkileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu mektupta, İstanbul'dan Kartal'a, hac kafilesini karşılamak üzere akraba, yakın çevre ve dostlardan müteşekkil bir heyetin gönderildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Bâkî'nin sağlık sorunları nedeniyle oğlunu bizzat karşılayamadığı görülmektedir:

*Ki her kes kendüsi bi'z-zât varır aḥbâbını görür
Vücûdumda olan 'illet men' eyledi der-ḥâl*

Şair, bu durumdan kaynaklanan üzüntüsünü teşhis sanatını kullanarak ifade etmektedir. Mektup, adeta şairin vekili olarak tasvir edilmiş ve oğlunu karşılama vazifesini üstlenmiştir:

*Didim gel ey benim nâmem seni irsâl idem câna
Varuben öp elin düş ayağa söyle olup pâ-mâl*

Mektubun genel tonu, oğul Abdullah'ın İstanbul'a dönüşünün oluşturduğu sevinci açıkça yansıtmaktadır. Bâkî'nin kavuşma arzusunun yoğun bir şekilde dile getirmesi, baba-oğul ilişkisinin samimiyetini ve dönemin aile bağlarının gücünü vurgulamaktadır:

*Ki bir gün kaldı kavuşmak anı dahî Ḥüdâ kılsun
Arada kalmasun hicrân olub vuşlat ile tâ âl*

4. Nüsha Tavsifi

Araştırmalarımız neticesinde, bu mektupların bu mektupların derlenip bir araya getirildiği tek bir nüshaya ulaştık. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı'nda MC_Yz_K_0417 demirbaş numarası ile kayıtlı olan bu eser, 19 varaktan oluşmaktadır. Rika hattıyla yazılan nüshanın her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Nüshanın boyutları 230x165 mm, yazı alanı ise 145x110 mm'dir. İstinsah kaydı bulunmayan bu nüshanın, müellif nüshası olduğu kanaatindeyiz. Zira mektupların bir araya toplanmasının nedeninin açıklandığı kısımda şair, dostlarının arzusu üzerine bu mektupları bir cilt içinde topladığını bizzat vurgulamaktadır: “Ba’zı aḥbâbıñ ṭab’-ı şeriflerine hoş ve dil-keş olduğuna binâen taḥrîrini iltimâs eyledükle-ri ecilden mücelled olmak için bu minvâl üzre ketb ü imlâ olundu.”

5. Manzum Mektupların Metni

Rabbi Yessir Velâ Tu’assir Rabbi Temmim bi'l-ḥayr

Biñ yüz kırk altı senesinde ḥâlâ Yedikule’de vaḳı’ debbâğân üstâdânınıñ kâtibi olan oğlum el-Ḥac ‘Abdullah Efendi ḥazretleri ḥulûş-ı niyyet ile rizâen lillâh

tebâreke ve te'âlâ ziyaret-i beytullâh ve ziyaret-i ravza-i muṭahhara-i Resûlullâh olduğda İstanbul'dan Şâm-ı cennet-meşâma ve Mekke-i Mükerrremeye irsâl eylediğimiz mükâtebatıñ şüretleridir ki zâyî' olmasuñ içün işbu varak-ı pârelere tahrîr ü inşâ olundu ki ba'zıları taḥmîs üzre ve ba'zıları müsebba' ve ba'zıları mu'aşşer ve ba'zısı kaşîde ve ba'zısı manzum târîḥ içün ve cümlesi manzûm olub kırâat olduğda ba'zı aḥbâbıñ ṭab'-ı şerîflerine hoş ve dil-keş olduğuna binâen tahrîrini iltimâs eyledükleri ecilden mücelled olmaḥ içün bu minvâl üzre ketb ü imlâ olundu. Vallâhu'l-muvaffîk

Mektûb -ı evveldir ki Şâm-ı Şerîfe irsâl olundu

Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün

1. Selâm olsun oğul 'Abdullah'ım saña selâmetle
Muḥabbet 'arz idüb kıldım bunu tahrîr kitabetle
Nice nâzik mizâcın ey mi hoş mıdır ṭarâvetle
Günüñ günden yeğ olsuñ dileğim budur şadâkatle
Hüdâ kem günleriñ göstermesün geçsün nezâfetle
2. Eğer şorar iseñ bu kemterîn mücrim atandan sen
'Uyûb ile günâh ile pür oldı defterim bil sen
Vücûdumdan 'ilel gitdi veliken ḳaldı şimdi ten
Evâḥir bilmezem nola benim ḥâlim yüzi gülşen
Du'añı dilerim Baḥḥâ'ya vardıkda diyânetle
3. Kaçan Baḥḥâ'yı gördükde diyesin ey peder-cânı
İlâhî mağfîret kıl vâlideynime kerem-kânı
Ḳamû 'afv eyleyüb cürmün bağışla eyle ḡufrânı
Ḥabibiñ ḥürmetine bula cennet ile rızvânı
Daḥi âbâ vü ecdâdım vü üstâdım cemâ 'atle
4. Kaçan Beytü'l-ḥarâma 'azm idüb gitdiñ sa'âdetle
Çıkub dârıñda bâbıñda gelüb dostlar beşâsetle
Açub ağzım iki elim du'a içün kerâmetle
Ne didimse didim ben bilürem anı ḥarâretle
Aña âmîn diyen olsun emîn dâ'im emânetle
5. Binüb raḥşâ teveccüh eylediñ deryâya 'izzetle
İnüb iskele başında soyub raḥtı mürüvvetle
Ḳoyub raḥşı ki bir fülke girüb cümle uḥuvvetle
Süleymân tahtına beñzer yürür deryâda kuvvetle
Çıkub ḳarşuda Üsküdâr didikleri vilâyetle
6. Ki dört eğlenüb anda veda' itdükde yârânı

Ki namü şānıñı bilmem nicedir yollarıñ kanı
 Ne zaḥmetler çekmişdir o yolda cānımıñ cānı
 Hele yirmi günden şöñra mektübuñ gelüb anı
 Görüben şād olub gitdi ğamım zevk-i şeṭāretle

7. Kırā'at eyledim gördüm yazılmış Eskişehirden
 Bataḳ ile kış u qarın ki sen de gördün dehrden
 Anıñ ecriñ Hüdā eyler tehī şanma bu ḳahrden
 Seniñ çekdüğün ālāmı bilüb öldüm bu fikrden
 Geçen unudulur gider ḳalur şanma melāletle
8. Pes andan şöñra oldum müntazır bir kāğada çün ben
 Ki her bir günü bir yılca gelür insāna aña sen
 Gözüm yolda kulağım daḳḳ-ı bābda her vaḳitte ben
 Şabādan umarım aḥvāliñi bir kez ḥaber dirken
 Ḥaber vir baña her gün ḳandedir 'izzet sa'ādetle
9. Tefahḥuş eyler isen vālideñ aḥvāliñi bil kim
 Gözi yaşı revān olub aḳar durmaz anı sil kim
 Oğul āy vāy deyü feryād ider gūşuña ḳoygıl kim
 Selāmetle sa'ādetle olā maḳşūda vāşıl kim
 'Aceb dünya gözi ile görem anı ṭarāvetle
10. Deyüb ğayrı kelāmı yok du'ādan ğayrı hīç saña
 Anıñ āh u enīnin işidenler hep ḳalur taña
 Ne bucaḳda ne ocaḳda firārı yok n'idem aña
 Hüdā şabriñ virüb gelüb ḳavuşasın aña baña
 Budur dünyāda maḳşūdum daḥi yok ğayrı ğāyetle
11. Eger İstānbül'ün kışın şorar iseñ ne mümkündür
 Beyān itmek 'ayān itmek demek olsa da lākindir
 Muḥarrik kimse ḳalmamış ki herkes evde sākindir
 Ne gördüm ne işitdim böyle kış ü bu yavuz gündür
 Yağar eşer ṭonar buzlar bu kış ü bu ḳıyāmetle
12. Muḥammed daḥi ḳardaşın selām idüb du'ā ider
 Nice nāzik mizācı deyü dāim iddi'ā ider
 Selāmet şıḥḥat ile aña rehber reh-nümā ider
 Kederlerden emīn olsun du'ā-ı dāimā ider
 İlāhī şaḳlasun Mevlā belālardan emānetle

13. Kebîr olan hemşîreñ selâm idüb şenâ eyler
 Şağîri daği yanınca anıñ gibi du'â eyler
 El öperler sürer yüzler murâd-ı hâk-ı pâ eyler
 Anı sürme gibi gözlerine hem tütîyâ eyler
 Ki her gün her gice ağlar bakub yola nezâretle
14. Tefahhuş olunur ise ki şâhib hânedânından
 Daği Sa'd ile Havvâ'dan o cânlar cânı cânâñdan
 Kamûsı dest-bûs eyler dil ü cândan cenânıñdan
 Kabûli cümle mercûdur ki redd itme dehânıñdan
 Çü bir kez zıkr-i fikrinden değıl hâlî ferâğatle
15. Daği Gülbüy ile Meryem kuluñ karavaşlardır
 Sürerler hâk-i pâye yüz ikisi çünki eşlerdir
 Dem-â-dem çekmede ğamlar firâkıñla dür eşlerdir
 İlâhî cümle hüccâca selâmet it bed eşlerdir
 Bizimkinde bize irgör dimekte biñ cesaretle
16. Daği halalarıñ büyük analarıñ kamusu hep
 Oğulları vü kızları dayılarıñ tapusu hep
 Dışısı erkeğı cümle şağîri vü ulusu hep
 Seni bilen kamu ihvânlarıñ yüzi şulusu hep
 Selâm eyler du'â eyler dil ü cândan cür'atle
17. Daği eşnâfımız biri ki hemsâyeñ Hacı Mûsâ
 Efendi hâzreti eyler selâmı ez-derûndan hâ
 Anıñ oğı ki Lûţfullâh Efendi hem daği monlâ
 Hem etbâ'ı hem eşyâ'ı daği hânımı da cânâ
 Selâm eyler du'â diler seni aşâletle
18. Mağalliñde olan dostlar qarındaşlar karavaşlar
 Selâm ile su'al idüb du'â iden ğamıñ keşler
 Bilenler hem işidenler diyen anlar seni n'işler
 Kamusu el açub el-hağ du'âya şimdiden başlar
 Atasına anasına kavuşdur lûtf-i 'izzetle
19. Daği eşnâfımız cümle ne mümkindür beyân itmek
 Eğer bir bir yazar isem buña şıgmaz 'ayân itmek
 Kamusu şağ u sâlimdir sözümdeñ bil nişân itmek
 Selâm eyler kelâm eyler murâdım bu hemân itmek
 Saña hem 'âfiyetlerle daği şihhât selâmetle

20. Hākīkatlü yavaş huylu yüzi şulu Şālih ağa
Enişteñdir didüğüm bil benim ol kāmeti bālā
Karındaşı Süleymān'ı sorar hem hātırın hālā
Hacı Halīl pederleri daği bile ider du'ā
Selām idüb tefahhuşlar ider dāim ziyāretle
21. Seni bilüb su'al iden ki cümle dostların kim var
Tecessüs eyleyüb her günde şıhḥāt haberin arar
Du'ālarla genālar eylemekde cümlesi her bār
Emānet eylediler ben de mektübta didim ey yār
Ki kâdir olduğumca eyledim taḥrīr kitābetle
22. İmām el-Hacı Muştāfā Efendi kim büyük peder
Anın oğlu Muḥammed kim evinde var ise söyler
Selām eyler du'ā eyler şenā eyler Hüdā neyler
Neticesi selāmetdir du'ā bil kim eşer eyler
Şaḫın şübhe idüb düşme gümāna sen cehāletle
23. Daği senden niyāzım budur kim ey ciğerpare
Kamu aḥvālīni tafşil ile bildir bu ğam-hāre
Senin taḥririñi gördükte yürekten gider yāre
Benim bi-çāre gönlümde olur dermān ü hem çare
İdüb gel hātırım yap aña bil sen hem firāsetle
24. Daği ol ma'nevī oğlum refiḳiñ Muştafā adlu
Mizācı imtizācı nicedir anın yüzi odlu
Su'al idüb dil ü cāndan selām itdim aña dürlü
Ola hıfz-ı Hüdā'da ol güler yüzlü melek huylu
Aña saña Hüdā virsün didim şıhḥāt selāmetle
25. Anın hem karadaşı Hacı 'Ali şağdır selāmetdir
Kamu oğlu kıızı ehli ne kim varsa kināyetdir
Daği aḥbābı aşḥābı konu ḳomşu cemā'atdir
Selām eyler kelām eyler bilürsüz eski 'ādetdir
Bi-ḥamdillāh emīn olsun güler oynar ḫicāletle
26. Refiḳ olan Muḥammedler birin bildim birin bilmem
Kamusına selām olsun kelām olsun derim ben hem
İlāhī cümlesin Mevlā ḫaṭādan şaḳlasun direm
Murād-ı maḳşada nā'il ide Allāh sizi muḫkem

İresiz ka'be vü Yeşrib bulasız hem şefâ'atle

27. Bu tarîhe gelince kim olanlardan sorılırsa
Ki sekbânbaşınıñ ehli vü Tıtrağan duyılırsa
Büyük anandürür biri vü **اقواس** bilünürse
Daği bilmem n'olur şimden girü dünyâ görilürse
Bular hep füc'eten gitdi nider insân bu gafletle
28. Veliken Tıtrağan Paşa kapısı kurbı dibinde
Gice katil oldı şokağa konduğı hinde
Kimesne bilmedi gitdi anıñ aşlın gömilende
Daği hâlâ ararlar bulmadılar kaldı yanında
Hiçe gitdi hem ol bî-çâre bil kaldı şemâetle
29. Perişân sözlerimden bil benim hâl-i perişanım
Kimi mevzûn kimi değil kimin de kııl kabûl cânım
Murâdım hâtırın şormak vü bildirmek bu efgânım
Unutşam ben seni oğlum sen unutma sulţânım
Belî cânıñdan uşandıñ çekilen dürlü zahmetle
30. Kelâm âhir olub Bâkî diyem 'âdet hemîn saña
Ki cümle böyle yazmışlar hitâmın kâtibin saña
Bunuñ târîhi olmuşdur **صبار** mü'minîn saña
Murâdım bu ola sen sâlimîn hem gânimîn saña
Hüdâ dünyâda 'uqbâda 'azîz ide irâdetle

**Bu daği def'a-i şâniyede Şâm-ı cennet-meşâma irsâl olunan mektûb-
dur**

1. Selâmet 'izzet ile devlet ile ber-devâm olsun
Daği rif'at ile şıhhat oğul saña müdâm olsun
Hüdâ'dan dilerim her vech[i]le her şubh u şâm olsun
Murâd-ı maşşada nâ'il olub her dem kirâm olsun
Saña benden du'âlar hem şenâlar müstedâm olsun
2. Tefahhuş eyler iseñ kemterîn-i pederden sen
Bi-hamdillâh vücudum şimdi şıhhat ile sağ isen
Gice gündüz dileğim budur dünyâda daği sen
Gelüb gülüb oturasın benim qarşımda şûh u şen
Kederler def' olub vuşlat müyesser şâd u kâm olsun

3. Kaçan Baḥḥā'ya 'azm itdiñ ḥulūş ile çıkub gitdiñ
Firāk-ı ḥasretiñ ile yakub bağrımı kül itdin
Ziyā-ı gözlerim nūrı gibi sen daḥi çün bitdiñ
Benim oğlum bu farzullāhı gençlikde edā itdiñ
Dilerim düşmeniñ şeyṭāna bu ḥayr intikām olsun
4. Kaçan Baḥḥā'ya niyyet eylediñ gitdiñ diyārından
Nice zaḥmetler ile Şām'a irdin sen bu dārından
Görüb Şām'ı ferīḥ olduñ ğamiñ gitdi qarārından
Ziyāretgāhı seyr eyle du'ā kıl ihtiyārından
Dilerim sa'yler meşkūr ḥaccıñ hep tamām olsun
5. Sürüp yüzleriñe yollarda duran ḥār-ı muğaylāna
Neler ḥalk eylemiş Allāh ḥarāret virir 'atşāna
Ḥarāretle şusuzluklar çeke çeke Cuğaymān'a¹²
Varub tedbīr ile ki ḥoşca ḥakīmāne
Dilerim her günün 'id ile her şeb qadr u şām olsun
6. Çü Mekke 'azm idüb Yesrib deyu kıldın heves evvel
Varub yüzler sürüb peygāamberin ḥākine pes evvel
Gelüb qarşuda pīşānı yüzün sür itme ses evvel
Şefā'at maḥzarına bulur iseñ destres evvel
Saña dünyāda 'uqbāda bu 'izzet başka nām olsun
7. Giyüb iḥrām kefen gibi çeküb dünyādañ el evvel
Ki lebbeyk diyerek git yolda dā'im ḳalma bu sözdeñ gel
Bu derd ile sürüb gider göñülden māsivāyı şal
Feraḥlarla benim oğlum mu'allā cānibinden gel
Girüb Bābu's-selāmdan saña cümleye selām olsun
8. Pes andan şoñra iḳbāl eylediñ Mekke diyārına
Ṭavāf şa'y idüb zemzem içüb içeñ hep arına
Ḥacer-i esved öpüp ağızında bulaşdırma payına
Ṭavāf şa'y idüb ḳoma şaḳın sen anı yarına
Ki her gün her gice varub yüzün sür istilām olsun

¹² Suudi Arabistanda bulunan bir kale. Bu kale, hacıların sıcaktan dolayı dinlenmesi için 1496 yılında inşa edilmiştir.

9. Durub ka'be kapusunda daḥī hem mültezemde sen
Du'alar eyleyüb tekrār yüzüñ sür ağla cānından
Kerīm Allāh kerem idüb geçe cürmünde cümleten
Unutma vālideyniñi daḥī bile diliñ ilen
Raḥīmullāh eğer raḥm eyler ise hep kirām olsun
10. Şafā'da Merve'de sa'yiñ kerem kıl ihtimām eyle
Du'alarla şenālarla cümle hep bir bir tamām eyle
Delīliñ dāmeniñ pek tūt anı güyā imām eyle
Vücūduñ zaḥmete koy gayret ile ber-devām eyle
Hüda'dan dileğīñ gufrānı dā'im ḥāş u 'ām olsun
11. 'Arafāt tağına 'azm eyledikde tövbeler eyle
Minā'ya uğrayub İsmā'il'iñ aḥvālīñi söyle
Atasıyla neler olmuş kimesne etmemiş böyle
Ḥaḳḳ'ıñ fermanına rām oldılar oğul atasıyla
Görüb bilüb seniñ göñlüñ Ḥaḳ'ıñ emrine rām olsun
12. Daḥī varub konub İbrāhīm'in mescid ḥizāsında
Gice anda yatub ḳaḳub şabāhıñ hem verāsında
Zuhr 'aşrı bile ḳılub gidüb miller arasında
'Arafāt tağı üstünde idüb vaḳfe nidasında
Ki tesbīḥāt ü tehlīlāt idegör ihtimām olsun
13. Ḳaçan kim vaḳfeler itmām ola meş'ar ḥarāma gel
Ḳılub aḥşam ile yatsu namāzın ihtimāma gel
Cimārı daḥī cem' eyle ḳuşūr ḳoma tamāma gel
Ṭurub şubḥ ile vaḳfede du'alarla emāma gel
Dönüb andan Minā'ya gel ki ḳurbān kes tamām olsun
14. Çü üç gün eklenüb anda cemerātı edā eyle
Tıraş olub idüb bayram dil ü derde devā eyle
Gelüb Baḥḥā'ya yüzler sür ṭavāfa ibtidā eyle
Giyin ḳuşan otur anda getür 'ömre şafā eyle
Ḳamu işler tamām olsun feraḥlar şād u kām olsun
15. Otur ba'deh ḳarār eyle ḥacılarla sürür eyle
Ḳaçan anlar dönüb gele daḥī sen de 'ubūr eyle
Göñülden masivāyı sür ki ḳalbiñ cümle nūr eyle
Bu ni'met ḳadrine irdüğü için hem şükür eyle
Hüda'ya dā'imā şükrün ziyāde ber-devām olsun

16. Selâmet şîhhat ile hem kaçan kim gelesin Şâm'a
Hemân şîhhat selâmet olduĖuñ bildir kıoma şâma
Yazub mektûb kıamu aĖvâliñi bildir bu nâ-kâma
İrişince seniñ kağıdlarıñ her dem direm nâme
Gelüb gülüb feraĖ bulub baña ol Ėün bayram olsun
17. TefahĖuş eyler iseñ vâlideñ aĖvâliñi cânâ
Ėözi yaşı aķar durmaz seniñ fikriñdedir Ėâla
Ėice Ėündüz du'âlarla selâm itmekde hem ifşâ
Ėabûli cümle mercuvdur ki yokdur böyle Ėiç ana
Selâmet şîhhat ile dâimâ saña selâm olsun
18. Şağîr oğlum MuĖammed kim seniñ bir kıardaşıdır ol
Küçükden beri birbirde gezer oynar eşindir ol
Dem-â-dem zıkr-i fikriñle bilürsün Ėam-keşindir ol
Selâm ile du'âlar itmede cümle beşindir ol
İlâĖi cümleñiz birbirde dâ'im ber-devâm olsun
19. İki duğter hemşireñ el öperler sürer yüzler
Ki Ėâk-ı pâk-ı payiñe irem deyü bunu özler
Selâm ile kelâm ile du'âdan Ėayrı yok sözler
Kaçan gelür deyü dâ'im yola kıakub seni Ėözler
Ki 'izzetde sa'âdetde benim dâ'im âĖam olsun
20. Dil ü cânndan idüb arzu dem-â-dem sevgiliñ olan
Ki şâğib Ėanedânıñdır Ėöñül ârâmı cân bulan
âğam 'ömrüm efendim sevdiğim cânım benim kıalan
Murâdım Ėayrı yok devletlu sulţânımdır hemân
Gülüb Ėül gibi gel açıl saña kim iğtişâm olsun
21. Ve Sa'dullâĖ ile Ėavvâ ikisi ol ciger-pâreñ
Şabâğ ağşam seni arar seni özler nedir çareñ
Bizim şefkıatlu babamız nice oldu meded-kârıñ
Bular hem zıkr-i fikriñle dem-â-dem oldu Ėam-Ėârıñ
Ėüddâ cümleñizi birbire cem' itsün tamâm olsun
22. Daği Ėalalarıñ deyzeleriñ büyük analarıñ
Ki cümle oğlu kıızları dayılarıñ âĖalarıñ
Cevârileriñ ki Ėülbüy ile hem Meryem Ėedâlarıñ
Tutub dâmanıñı yüzler sürem deyü bolalarıñ

Olub giryân ciger biryân şaķın bî-inhidâm olsun

23. Efendim Hâzreti Mûsâ Efendi hep selâm eyler
Tefahhuş eyleyüb her gün seniñ aḥvâliñi söyler
Mülâzim olduğı mihrâbda dâ'im hem du'â eyler
Anıñ oğluña Lûtfullâh Efendi gör neler eyler
Seni özler görem gözler ile cümle müdâm olsun
24. Daḡi hemsâyeler cümle birer birer selâm ider
Eger cümleñiñ ismini yazar isem ḥarâm ider
Anıñ tafşili ḥod mümkün değıl göñül ḥarâm ider
Bilürsen cümle aḥbâbı selâm ider kelâm ider
Bu 'izzetler bu şefkatler saña hem iḥtirâm olsun
25. Daḡi eşnâf-ı debbâğân taḥassubda seni her gün
Selâm ile kelâm ile sürür ile ider düğün
Eger bir bir yazar isem olur yüregime düşkün
Ḳamunuñ ismi ma'lûmdur bilürsin eyledim yekûn
Gelüb cümleyle bir yerde selâmetle kelâm olsun
26. Hâķıķat gülsitânından zuhûr iden Şâliḡ Ağa
Enişteñ sevgülüñ olan yüzi gül kanı bâlâ
Gice gündüz su'âlîñde seni şormakda ḡâlâ
Benim ḡaynım iki 'aynım olan 'Abdi Hacı Ağa
Gelüb şâd olasın dostlar ile düşmen melâm olsun
27. Büyük peder İmâm el-Hâc Muşṭafâ Efendi hem
Anıñ oğlu hem Muḡammed etbâ'ı gözi ber-nem
Selâm ile du'âlar eylemekde oldılar muḡkem
Ḥüdâ âşârını izhâr ider açar ise ol fem
İlâhî bâb-ı ḡazretten ḡabûli içün du'âm olsun
28. Refîķiñiz Muḡammedler biri monlâ biri mü'mîn
Ola şıḡḡat selâmetle belâlardan emîn hemîn
Aña âmîn diyen olsun belâlardan hemîn emîn
Muḡâlîf vaz' olan yoldaş atılmaz yabana derin
Bu yoldur bunda zaḡmetler kişiyे nûş-i câm olsun
29. Benim senden recâ vü hem niyâzım ey yürek yağı
Yazub mektûb ile bildir görilen ḡara vü âğı
Görüb taḡrîriñi görmüş gibiyim yüzi âğı

Benim nuşhum tütüb diñle şaķın sen olmağıl bâğī
Saña bu pend eger ümem bilürseñ başķa dām olsun

30. Göñül âyinesi gamdan mücellâ olmadı gitdi
Anıñ içün gözüm yaşı ziyâsı gibi hep bitdi
Göre devrân cüdâ idüb biribirimize n’etdi
Ki dâ’im böyle ‘âdetdir irüb hicrân şafâ gitdi
Gelüb dağ dağa kavuşmaz kavuşur çün âdem olsun
31. Hārâretle yanar sīnem gider ‘aqlım perīşândır
Anıñçün sözlerim böyle perīşândır efşândır
Velīken qavl-i şādıķdır şaķın dime ki yalandır
Murâdım bu Hüdâ’dan cümlemize ‘afv-ı gufrandır
Kelâm hātım olduğı gibi du’âmız da hītâm olsun
32. Buña Bâķī demek saña olasın bâķī dimekdir
Kişiye lâzım olan oğlu imiş bâķī emekdir
Bunuñ târīhini mâh-ı Muħarrem oldu bilmekdir
Bu biñ yüz kırķ yedi yılda yazıldı hayli emekdir
Nażiren dilerim senden saña teklīf-i hām olsun

**Def’â-i sâdisede İstanbul’dan akrabâ ve te’allukât ve aħbâb aşķâbât
vilâyet-i Kırtal’a istikbâle gittiklerinde irsâl olunan mektûbuñ şüretidir ki
kaşīde üzre tahrīr olundu**

1. Vücûdumla idemezsem seni cânım ben istikbâl
Velī bī-cân olan nāmem ile cânlar idüb işâl
2. Ki her kes kendüsi bī’z-zât varır aħbâbını görür
Vücûdumda olan ‘illet men’ eyledi der-hâl
3. Bunu görmek beni görmek gibidir bil benim oğlum
Kırâat eyledikte sen olasın dâ’ima hoş-hâl
4. Didim gel ey benim nāmem seni irsâl idem cāna
Varuben öp elin düş ayağa söyle olup pā-mâl
5. Eger güş eyler ise bu ‘alīl bī-çâre babadan
Ayağıyla saña karşı varamadı o bī-mecâl
6. Beni yerine ol kıldı bedel sözün baña didi
Dirim ben daħi saña muħabbetler idüb işâl

7. Ki bir gün kaldı kavuşmak anı dahî Hüdâ kılson
Arada kalmasun hicrân olub vuşlat ile tâ âl
8. Kanadım olsa açardım uçardım saña kaçardım
Kanat yerine uçurdım bu nâmem eyledim irsâl
9. Velî cân muntazırdır bil cemâliñe benim oğlum
Kaçan gelür deyü bullar bakub oldı tenim hayâl
10. Sa'âdetle vü 'izzetle şafâlarla vefalarla
Gelüb ey hoş kavuşasın baña irüb vişâl
11. Nicesiz ey mi hoş mısız bu günlerde bu sâ'atde
Mizâc-ı imtizâcından ider şimdi gönül su'âl
12. Benim yavrum benim 'ömrüm benim kumrum benim rûhum
Benim cânımda cânımsın irişmesün saña melâl
13. Bi-hamdillâh ki bir günce değildir bunca zahmetler
Geçen unudulur gider çü geldikçe meh ile sâl
14. Cemî'-i cümle aḥbâbıñ seni şorar seni arar
Meded gel ey yetiş bî-cân olan cânlara sen cân şal
15. Ki zîrâ Şâm-ı şerîfden gelen mektûbuñuzdan gayr
Daḥi gelmedi bir mektûb telaşda kaldı bil aḥvâl
16. Hemân taḥmîn ile irsâl olundı kardaşıñ ile
Didim durma varub ḥaber vire¹³etfâl
17. Du'âmızla senâmızla seni Haḫ eyledi vâşıl
Bi-ḥamdillâh seni bağışladı bize idüb ensâl
18. Gözüm nûrî şafâ geldiñ refiklerle Sitanbul'a
Olasın dâ'ima selâmetde şaḥîḥu'l-ḥâl

¹³ Buradaki ifade neredeyse bütününüyle silik olduğundan okunamamıştır.

19. Hüdâ göstermesün şimdengirü saña kederler hîç
Ferîh olub faḥûr olub cihân dârında bî-mişâl

20. Daḥi hem vâlideñ eyler selâmı ez-deründan hâ
Du'âlarla şenâlarla seni çün ider istikmâl

Sonuç

Bu çalışmada 18. yüzyıl şairlerinden Bâkî mahlaslı bir şaire ait manzum mektupların edisyon kritiği yapılarak söz konusu manzum mektuplar genel hatlarıyla tahlil edilmiştir. Yapılan bu çalışma ile manzum mektup türüne ait yeni edebî metinler, ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Bâkî'nin Yedikule debbağ kâtibi oğlu Abdullah Efendi'ye yazdığı manzum mektuplar, 18. yüzyıl Osmanlı edebiyatı ve sosyal yaşamı hakkında zengin bilgiler sunan önemli edebî vesikalardır. Bu mektuplar, birkaç açıdan değerlendirilebilir:

1. Edebî Değer: Mektuplar, klasik Osmanlı şiir geleneğinin çeşitli nazım şekillerini (muhammes, kaside) kullanarak yazılmıştır. Bu durum, Bâkî'nin şairlik yeteneğini ve edebî geleneklere hâkimiyetini göstermektedir.

2. Tarihsel ve Kültürel Bağlam: Mektuplar, 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda hac yolculuğu, aile ilişkileri, iletişim yöntemleri ve sosyal gelenekler hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

3. Biyografik Önem: Bu mektuplar; Bâkî'nin hayatı, ailesi ve özellikle oğluyla olan ilişkisi hakkında birinci elden bilgiler vermektedir. Şairin duygusal dünyası, baba-oğul ilişkisinin samimiyeti ve hastalığı gibi kişisel detaylar, biyografik çalışmalar için öneme haizdir.

4. Dil ve Üslup Özellikleri: Mektupların dili, 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun kullanımı, dönemin edebi diline ışık tutmaktadır. Mektuplar üslup açısından değerlendirildiğinde, samimi-duygusal üslup ve didaktik-öğretici anlatım tarzının tezahürü dikkat çekicidir. Bütün mektuplar aruzun mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün/ mefâîlün kalıbıyla yazılmıştır. Aruzu kullanmada başarılı olmakla birlikte vezin hataları ve kusurları da bulunmaktadır.

5. Tematik Çeşitlilik: Mektuplar, dini öğütlerden kişisel duygu ifadelerine ve gündelik olaylara kadar geniş bir tematik yelpaze sunmaktadır. Bu çeşitlilik, dönemin entelektüel ve duygusal dünyasını yansıtmaktadır.

Netice olarak, Bâkî'nin bu manzum mektupları, sadece edebî eserler olarak değil, aynı zamanda 18. yüzyıl Osmanlı toplumunun sosyal, kültürel ve dini yaşamına ışık tutan önemli tarihsel belgeler olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca, 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda hac yolculuğunun sosyal ve kültürel boyutlarını anlamak açısından da değerli bir kaynak teşkil etmektedir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Armağan, A. Latif. "XVIII. Yüzyılda Hac Güzergâhı ve Menziller (Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları* 20/20, (Aralık,2000).
- Azılı, Kenan. "Eski Türklerde Mektup/Mektuplaşma Kavram Alanına Ait "Bitig"ler Üzerine Bazı Düşünceler". *Türkkbilig* 37 (2019), 11-20.
- Bozkurt, Nebi. "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/13-14. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çakır, Ömer. *Türk Edebiyatında Mektup*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Derdiyok, İ. Çetin. "Osmanlı Devrinde Mektup Yazma Geleneği". *Osmanlı Kültür ve Sanat* 9 (1999), 731-740.
- Durmuş, İsmail. "Mektup (Arap Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/14-16. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Eroğlu, Emine. *Türk Edebiyatında Özel Mektuplar Bibliyografyası*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Tanzimat Dönemine Değın Mektup", *Türk Dili*, (1974) 17-23.
- Haksever, Halil İbrahim. "Ahmed-i Dâî'nin Teressülü". *Turkish Studies* 6/1. (2011), 1265-73.
- Hüseyin Râmiz. Âdâb-ı Zurâfâ. nşr. Sadık Erdem. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.
- Kurtuluş, Rıza. "Mektup (Fars Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/16-17. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Lugat-nâme-i Dihhudâ. "نامه". Erişim 9 Ağustos 2024.
- Mirzâde Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkiretü's-şu'arâ*. nşr. Adnan İnce. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2004.
- Özaktürk, Gül. "Yazınsal Mektubun Tarihçesi". *Archivum Anatolicum / Anadolu Arşivleri* 4/ArAn (Nisan 2000), 143-165.
- Şemseddin Sami "Mektub", *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Fazılhak Nergiz-Aziz Ençakar. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2012.
- Tuman, Mehmet Nâil. *Tuhfe-i Nâilî*. nşr. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Uzun, Mustafa İsmet. "İnşâ (Türk Edebiyatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/338-39. Ankara: TDV Yayınları, 2000.